

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.44>

**OFIARA WYKROCZEŃ KARNYCH PRZECIWKO WOLNOŚCI SEKSUALNEJ
I NIETYKALNOŚCI SEKSUALNEJ OSOBY:
RODZAJE, PRZYCZYNY I WARUNKI**

Anastasiia Filipp

kandydat nauk prawnych,

docent Katedry Prawa Karnego i Kryminologii

Dniepropetrowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Dniepr, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-5468-9585

anastasia.f1012@gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano problem determinantów ofiary wykroczeń karnych przeciwko wolności seksualnej i nietykalności seksualnej osoby. Badanie zostało przeprowadzone poprzez anonimowe kwestionowanie młodzieży w wieku od 18 do 25 lat, która prowadzi aktywne życie społeczne (studiuje na uniwersytetach, komunikuje się z towarzyszami itp.). W badaniu wzięły udział zarówno kobiety, jak i mężczyźni (odpowiednio 47,3% do 52,7%). W ramach badania wyodrębniono poszczególne bloki informacji, które się pokrywają. Na podstawie analizy zachowania ofiary i sprawcy opracowano typologię ofiar gwałtu, w zależności od ich roli, w mechanizmie napaści przestępczej i interakcji ze sprawcą. Proponuje się rozróżnienie następujących rodzajów ofiar gwałtu: przypadkowy, sytuacyjny, prowokujący, prawdopodobny.

Słowa kluczowe: ofiara przestępstwa, wolność seksualna, nietykalność seksualna, gwałt, wiktyimizacja, typologia ofiar.

**VICTIM OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST SEXUAL FREEDOM
AND SEXUAL INTEGRITY OF A PERSON:
TYPES, CAUSES AND CONDITIONS**

Anastasiia Filipp

Ph.D, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-5468-9585

anastasia.f1012@gmail.com

Abstract. The article examines the problem of the determinants of victims of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person. The research was carried out by means of an anonymous survey of young people between the ages of 18 and 25 who lead an active social life (study at a university, communicate with friends, etc.). Both female and male participants took part in the survey (in the ratio of 47.3% to 52.7%, respectively). In the structure of the research, separate blocks of information were highlighted, which intersect with each other. Based on the analysis of the behaviour of the victim and the criminal, a typology of rape victims was developed, depending on their role in the mechanism of the criminal offense and interaction with the criminal. It is proposed to distinguish the following types of rape victims: accidental, situational, provocative, probable.

Key words: victim of a criminal offense, sexual freedom, sexual integrity, rape, victimhood, typology of victims.

**ЖЕРТВА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ:
ТИПИ, ПРИЧИНИ ТА УМОВИ**

Анастасія Філіпп

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-5468-9585

anastasia.f1012@gmail.com

Анотація. В статті досліджено проблему детермінантів жертви кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. Дослідження було проведене шляхом анонімного анкетування молоді у віці від 18 до 25 років, які ведуть активне соціальне життя (навчаються у ВНЗ, спілкуються з товаришами тощо). У дослідженні прийняли участь особи як жіночої, так і чоловічої статі (у співвідношенні 47,3% до 52,7% відповідно). В структурі дослідження було виділені окремі блоки інформації, які перетинаються між собою. Виходячи

чи з аналізу поведінки жертви та злочинця, розроблено типологію жертв зґвалтувань, в залежності від їх ролі, в механізмі злочинного посягання та взаємодії зі злочинцем. Пропонується виділити такі типи жертв зґвалтувань: випадковий, ситуативний, провокуючий, вірогідний.

Ключові слова: жертва кримінального правопорушення, статевая свобода, статевая недоторканість, зґвалтування, віктимність, типологія жертв.

Вступ. Статевая свобода і статевая недоторканність є невід’ємними природними правами особи. Статевая недоторканність будь-якої людини охороняється державою, а посягання на неї та на статеву свободу людини є одним із найбільш суспільно небезпечних злочинів (Shablysty, Tereshchenko, Kyselov, & Filipp, 2019, p. 24). Слід зазначити, що певна частина зґвалтувань вчиняється під впливом поведінки потерпілих. Особистісні характеристики потерпілої особи обумовлюють рівень її віктимності, тобто потенційної можливості стати жертвою того чи іншого статевого злочину.

Метою статті є аналіз причин та умов поведінки жертви кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевій недоторканності особи та розробка типології жертв зґвалтувань, в залежності від їх ролі, в механізмі злочинного посягання та взаємодії зі злочинцем.

Результати дослідження. Проведення ґрунтовних досліджень вироків суду та кримінальних проваджень стосовно осіб, які були засуджені за зґвалтування, у поєднанні з опитуванням молоді у віці 20–28 років дозволило нам встановити окремі закономірності у жертвах. Для встановлення чіткого розуміння, які саме фактори сприяють вчиненню зґвалтувань стосовно жінок, ми проаналізували матеріали кримінальних проваджень (порушених за фактом вчинення зґвалтувань – чоловіками по відношенню до жінок), вироків суду у справах про зґвалтування.

Для одержання більш об’єктивних результатів, ми одночасно провели анкетування молоді з приводу відношення до сексуального насильства в цілому, поглядів на сексуальне життя, а також опитування, спрямоване на виявлення рівня латентності таких злочинів. Серед питань які досліджувались в рамках анкетування, були й ті, що спрямовані на встановлення бачення молоддю сучасного стану злочинності в цій сфері, реагування на відповідні злочини та деякі інші.

В результаті узагальнення одержаної інформації, нами встановлено, що на сучасному етапі суспільного розвитку, можна виділити різноманітні групи факторів, які сприяють вчиненню зґвалтувань (у відношенні жінок чоловіками). Дані групи розділені поєднують в собі фактори, що можна виокремити в певній сфері. Всього, нами виділено чотири ключові групи факторів, кожна з яких окремо розглядається далі.

Перша група факторів. Перша група факторів напряду пов’язана з самим відношенням молоді до статевого життя та усвідомлення ними насильства у складі статевих зносин. Виходячи з того, яким чином суспільство та окремі його члени ставляться до відповідної проблеми, можна судити й про її стан. Якщо у суспільстві домінує байдужість до проблеми, жертви не заявляють про скоєне, правоохоронні органи не активно реагують на повідомлення про злочини, очікувати низького рівня злочинності не вдається можливим.

Виховання та формування культури у молоді щодо статевих зносин в Україні наразі знаходиться на стадії розвитку. Нажаль, відсутні дієві програми нормального виховання та обговорення проблем, які часто залишаються замовчуваними та нерозглянутими, але вкрай турбують молодь. В результаті, підлітки та навіть вже дорослі, особисто набувають досвіду та цікавляться тим що їх турбує з різноманітних джерел, які фактично не контролюються (та й не можуть контролюватись). З урахуванням наявності практично вільного доступу, через мережу Інтернет, до контенту що варіюється від непристойного до відверто шкідливого, відбувається формування хибних уявлень про статеве життя та сферу статевих зносин, зокрема.

Проведене нами дослідження (опитування) молоді показує, що лише 3,7% респондентів вважає, що сучасний стан злочинності можна визнати задовільним, та він не викликає занепокоєння. Водночас, майже 41,3% опитаних вважає, що рівень злочинності в сфері статевої свободи та статевої недоторканності особи не дуже високий, в свою чергу, 37,6% респондентів вказують на те, що злочинність в цій сфері знаходиться на середньому рівні та збільшується. На думку 17,4% опитаних стан злочинності в сфері статевої свободи та статевої недоторканності серйозно збільшується та викликає занепокоєння.

Таким чином, більш ніж 1/3 населення не вказує занепокоєння та фактично не бачить проблем у цій сфері, не приділяє цьому достатньої уваги поки це їх не стосується. Водночас, 1/6 опитаних вказує на те, що сучасний стан викликає занепокоєння, і на нашу думку це достатньо велика кількість. Безсумнівно, вказуючи побоювання щодо збільшення кількості вчинюваних злочинів у цій сфері, опитані керуються не інтуїцією, а наявною у них інформацією. Тобто, даний показник опосередковано вказує й на рівень латентності даних злочинів.

Паралельно, з усвідомленням молоддю стану злочинності, переважна більшість опитаних «не бачить» активної та ефективної діяльності держави та, зокрема, правоохоронних органів, в сфері протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності. Лише 13,9% вважає, що ведеться нормальна профілактична робота у цій сфері, при цьому, 45,4% респондентів вказує на те, що наразі немає помітного результату такої діяльності (хоча вважає, що профілактика, в цілому, здійснюється).

Водночас, 34,3% респондентів вважають, що держава й правоохоронні органи не здійснюють профілактику, взагалі, зусилля компетентних органів в цій сфері ними оцінюються негативно, а 6,5% опитаних вважає, що ситуація погіршується, наявна бездіяльність держави. Крім того, з усіх опитаних респондентів – 56,9% вважає, що держава фактично не вживає жодних заходів для протидії кримінальним правопорушенням у цій

сфері. Цілком очевидно, що на цьому ґрунті формуються як негативне відношення до державних органів, так і відчуття певної безкарності у потенційних злочинців (Filipp, 2021, p. 167).

Досвід встановлення статевої відносин. В межах проведеного дослідження, нами вивчалось питання стосовно власного «досвіду» встановлення стосунків та контактів з особами протилежної статі. У абсолютної більшості опитаних (73,8%), ніколи в житті не траплялись ситуації, у яких їх дії стосовно осіб протилежної статі були неналежним чином зрозумілі (як приклад, були змодельовані ситуації у яких на пропозицію знайомства – звинувачували в домаганнях, або у разі одягання красивого вбрання на адресу респондента – висловлювались непристойні пропозиції і т. ін.). Тим не менш, 8,4% опитаних не змогли надати відповідь на це питання, а 11,2% зазначили, що такі ситуації були з ними декілька разів. В свою чергу, ще 6,5% вказали, що така ситуація з ними була принаймні один раз.

Вік початку статевої зносин. Серед усіх опитаних респондентів, лише 4,3% вважають, що в середньому, в наш час, статеві зносини розпочинаються у віці після 18 років, 4,3% не змогли відповісти на це питання. З іншого боку, 45,3% опитаних переконані, що статеві зносини починаються у віці від 14 до 16 років, а 42,7% вважають, що такі зносини розпочинаються у віці від 16 до 18 років. Невелика частина (4,3%) опитаних також відзначають, що статеві зносини наразі починаються раніше 14 років.

Дані наведені вище, фактично відображують власний досвід опитаних та їх уявлення виходячи зі слів їх одноліток, друзів, товаришів тощо. Зрозуміло, існує реальний, кореляційний зв'язок між тим, у якому віці починається статеве життя молоді, та кількістю й якістю злочинів проти статевої свободи та недоторканості у майбутньому. При цьому, як показує досвід багатьох країн, таку ситуацію можна розглядати під різними кутами. У випадку раннього статевого досвіду, якому передувала певна «освітня» діяльність з боку певних соціальних інституцій, навряд чи можна казати про те, що це в майбутньому буде одним з факторів статевої злочинності, однак у випадку набуття такого досвіду та інформації з аби-яких джерел, засвоєння неприпустимих моделей поведінки підлітками, в майбутньому цілком можливе вчинення такими особами насильницьких злочинів на статевому ґрунті.

Можливість застосування насильства під час сексуальних відносин. Цікавою, в розрізі досліджуваної теми виглядає статистика стосовно можливості застосування незначного насильства по відношенню до партнера під час статевої зносин (була змодельована ситуація, у якій вказувалось, що незначне насильство застосовується у якості «гри» і т. ін.).

Так, 27,8% опитаних (як чоловіків, так і жінок, при чому, нами не було виявлено суттєвих розбіжностей між точками зору з цього питання) вважають, що застосовувати таке насильство не припустимо. Поряд із цим, 51,9% респондентів вважають, що застосування такого роду насильства цілком припустимо, у випадку не перетинання певної межі.

Одночасно, 11,1% з опитаних вважають застосування незначного насильства під час статевої зносин абсолютно нормальним, і ще 9,3% не змогли надати відповідь на це питання. Не дивно, що значна частина чоловіків в решті решт не може чітко визначити, яким саме чином сприймає ситуацію їх потенційний партнер.

Джерела набуття інформації про статеві зносини. Окремою групою у проведеному дослідженні стоять питання стосовно джерел набуття інформації про статеві зносини, формування культури взаємовідносин між чоловіками та жінками у підлітковому віці.

Опитування показує, що наразі лише 5,6% респондентів вказують на те, що вони ніколи не бачили фільмів порнографічного характеру (зі сценами, де демонструються статеві зносини), а 2,8% опитаних зазначає, що їм «важко» відповісти з даного приводу. Проте майже 90% опитаних зазначають, що бачили порнографічні фільми принаймні один раз. Якщо більш точно навести одержані дані, можна сказати, що 36,1% опитаних хоча б один раз бачили такі фільми, 43,5% респондентів бачили такі фільми неодноразово, а 12% їх взагалі періодично переглядає.

Що стосується огляду джерел одержання інформації молодими людьми у сфері сексуальних взаємовідносин, сьогодні, виходячи з результатів опитування, найбільш помітне розповсюдження інформації такого характеру відбувається через соціальні мережі (Instagram, Facebook, Tik Tok та ін.) і в середньому становить 33,2% з усіх джерел. Далі, (19,6%) за «популярністю», йде поширення інформації через знайомих, друзів та товаришів. У 18% випадків, у якості джерела опитувані вказують на фільми «для дорослих».

Приблизно у 16,4% випадків, така інформація «доходить» до підлітків через телебачення, 13,9% отримують інформацію з журналів «для дорослих», 3,6% через інші друковані ЗМІ, і лише (!) 1,6% від батьків чи родичів. Зрозуміло, що з урахуванням «якості» окремих джерел, які знаходяться на верхівці рейтингу, не можна казати про нормальне формування чіткого уявлення про культуру статевої зносин у підлітків (Filipp, 2021, p. 169).

Як вже зазначалось вище, переважну більшість названих «джерел» ніхто не контролює, не здійснюється взагалі ніякої фільтрації як самої інформації, так і способу її подачі. Безумовно, це створює загальний несприятливий фон для злочинності в сфері статевої свободи та недоторканості в цілому.

Власне бачення причин статевої злочинності молоддю. Серед усього загалу можливих факторів, які найбільшою мірою сприяють поширенню статевої злочинності, більшість респондентів вказує на такі: а) розповсюдження порнографії, вільний доступ до відповідної інформації в мережі Інтернет – 26,4% (тут і далі – від загальної кількості); б) низька культура взаємовідносин між чоловіками та жінками у суспільстві – 21,6%; в) провокуюча поведінка жертв статевої злочинності – 20,1%; г) неналежна освіта підлітків в даній сфері – 12,6%; д) неналежне реагування з боку правоохоронних органів на факти звернень потерпілих осіб – 10,8%; е) неналежний стан охорони громадського порядку – 5,9%.

Основна особливість факторів розглядуваних в першій групі полягає у тому, що вони мають нематеріальний характер. Відповідно, набагато складніше їх усунути чи нейтралізувати, адже вони лежать у свідомості людей.

Друга група. Загальновідомим фактом є високий рівень латентності злочинів у сфері статевої свободи й недоторканості. Це справедливо для абсолютної більшості країн світу, особливо в розрізі насильства чоловіка над жінкою, при якому остання у багатьох випадках просто не заявляє про це у правоохоронні органи. Цікавими виглядають результати одержані від респондентів, по відношенню до рівня латентності злочинів проти статевої свободи та недоторканості.

Проведене нами дослідження показало, що лише 6,4% опитаних вважає, що рівень зареєстрованих злочинів у цій сфері співпадає з їх реальною кількістю. Не більше 29,9% опитаних вважає, що наразі існує низький рівень латентності, і лише невелика кількість таких злочинів не реєструється. Всі інші опитані переконані, що рівень латентності в даній сфері є істотним, при цьому, 44,9% впевнені, що значна частина таких злочинів не реєструється, а 25,7% переконані в тому, що **абсолютна більшість таких злочинів не реєструється взагалі.**

Дані результати виглядають ще більш цікаво у розрізі одержаних відомостей стосовно особистої обізнаності респондентів, про відомі їм факти вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, та факти реагування правоохоронних органів на них.

За результатами проведеного дослідження, встановлено, що поряд із домінуючою позицією (76,1%) стосовно того, чи відомо респонденту про факти статевого насильницьких дій (чи спроб їх вчинити) відносно родичів, друзів або знайомих, значна частина (майже 24%) опитаних вказує, що має відповідну інформацію. Так, 4,6% опитаних здогадуються про такі дії, хоча відповідні суб'єкти не казали їм про це, 9,2% респондентів достовірно знають про факти спроб вчинити зазначені дії відносно родичів, друзів або знайомих, а 10,1% респондентів знають про факти вчинення насильницьких статевого дій щодо вказаної категорії осіб.

В той самий час, незважаючи на те, що 84,3% респондентам невідомі факти неналежного реагування правоохоронних органів на звернення громадян стосовно фактів вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, майже 16% про такі факти знають. З них – 12,9% – зі слів третіх осіб, а 2,8% – особисто та достовірно. Останні дані підтверджуються контрольним питанням, згідно з яким до причин латентності кримінальних правопорушень цього типу лише 7,9% опитаних, відносять відмову в реєстрації правоохоронними органами.

На думку опитаних респондентів, до основних причин латентності кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи відносяться: а) відмова від звернення потерпілих до правоохоронних органів через сором – 68,3%; б) відмова від звернення потерпілих до правоохоронних органів через побоювання розправи, помсти – 22,2%; в) потерпілим відмовляють у реєстрації факту вчинення кримінального правопорушення в правоохоронних органах – 7,9%.

Крім того, 1,6% респондентів вважає, що потерпілі просто не усвідомлюють факту вчинення кримінального правопорушення стосовно них. Остання точка зору, тим не менш, якою б абсурдною вона не здавалась, певним чином корелює з іншими результатами дослідження, які будуть наведені нижче.

Латентність статевого кримінальних правопорушень тісно пов'язана із усвідомленням самої суті проблеми, відношення до неї. Через це, фактори даної групи органічно пов'язані з першою групою.

Третя група обставин. Обстановка вчинення зґвалтування розкриває багато закономірностей цього злочину. Для чіткого усвідомлення причин та умов кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи обов'язково необхідно досліджувати типові ситуації, у яких відбувається вчинення таких кримінальних правопорушень. Окремою групою в нашому дослідженні ми виділяємо фактори-обставинки.

Вживання алкогольних напоїв та стан сп'яніння. Щодо стану жертв досліджуваних кримінальних правопорушень під час вчинення них, треба відмітити, що 66% були тверезі, 33% знаходились у стані алкогольного сп'яніння, при чому 26% від загальної кількості потерпілих вживали алкогольні напої безпосередньо перед вчиненням кримінального правопорушення спільно із особою, яка його вчинила.

Тобто, як бачимо, значна частина потерпілих вживала алкоголь саме в компанії майбутнього злочинця. У цих випадках злочинець і жертва, як правило відносяться до однієї соціальної групи зі схожим рівнем освіти та культури поведінки. Даних про спільне вживання наркотичних засобів із майбутнім злочинцем, а також про перебування жертви у стані наркотичного сп'яніння нами не виявлено. Разом із цим, з урахуванням сучасних особливостей збору матеріалів на стадії досудового розслідування (значне переваження органів які приймають заяви та повідомлення про злочини), скоріш за все, такі відомості просто не знайшли належного відображення у матеріалах провадження та вироків.

Взаємовідносини злочинець-жертва, знайомство. Характер взаємовідносин між злочинцем і жертвою має великий вплив на мотив вчинення зґвалтування. Так, згідно аналізу досліджених нами вироків, випадків, коли жертва та злочинець взагалі не були знайомі та ніколи не бачились – 39%, бачились до вчиненого злочину один чи кілька разів – 33%, були знайомі та систематично спілкувались – 21%, перебували в дружніх стосунках або родинних зв'язках – 7%.

Як бачимо, злочинець частіше зважується на зґвалтування незнайомої або малознайомої жінки, чим, вочевидь, складає для себе більш комфортну психологічну атмосферу злочину.

Неважко дійти висновку, що деякі з наведених показників суттєво відрізняються, що свідчить про унікальність та актуальність проведеного нами дослідження. Водночас, беззаперечно необхідно звернути увагу і на достатньо велику кількість посягань, що вчиняються стосовно знайомих (по відношенню до злочинця) осіб. Якщо узагальнити наведені нами вище показники, можна дійти висновку, що так чи інакше злочинець та жертва згвалтування бачились та хоча б трохи знають один про одного майже у 61% випадків.

Безумовно, можна сказати, що одне короткочасне «побачення» двох осіб, або наявність мінімальної інформації у них стосовно одне одного (наприклад, ім'я, загальний вигляд, обличчя, коло спілкування, друзі тощо) ще не вказує на певну тенденцію, проте не важко дійти висновку, що злочинець обираючи (навіть ситуативно) жертву згвалтування виходить з наявної в нього на певний момент інформації.

З точки зору віктимології, а більш точно, виходячи зі специфіки розглядуваного злочину та його жертв, можна сказати що так чи інакше у 61% випадків (це випадки, коли злочинець та жертва згвалтування бачились та хоча б трохи знають один про одного), майбутня жертва підсвідомо «сприятила» вчиненню посягання стосовно себе.

Скоріше за все, наведені вище дані можуть на перший погляд здатись суперечливими та надуманим – пояснюються тим, що майбутня жертва мала відповідне коло спілкування (контактів) з поміж яких в решті решт не змогла на певній стадії спрогнозувати вірогідність вчинення стосовно себе посягання, у майбутньому, або свідомо (легковажно) розраховувала, що стосовно неї таке посягання не буде вчинено відповідною особою.

Поряд із цим, за нашими даними, майже 51% посягань вчинюється так чи інакше сплановано (мається на увазі той факт, що злочинець вчинив не раптовий напад), а як відомо, неможливо реально більш менш вдало щось спланувати, якщо існує повна невизначеність з об'єктом посягання.

Місце вчинення згвалтування. Наведені вище дані та спроба їх інтерпретації більш актуально сприймаються на фоні інформації про місце, в якому жертва зазнала нападу. У переважній більшості ЗМІ, в мережі Інтернет та інших джерелах інформації, нажал, містяться заангажовані та неактуальні «моделі» перетворення на жертву статевих злочинів. Тиражується, протягом значного проміжку часу точка зору, що жертвою згвалтувань переважним чином є особи жіночої статі, які знаходяться у безлюдних місцях у вечірній час.

Проведені нами дослідження показали, що переважна більшість посягань вчинюється у приміщеннях, зокрема, майже 61%. Такі дані явно не відповідають стереотипу про місце вчинення згвалтування, а також особу жертви та злочинця. Безумовно, для того щоб опинитись в одному приміщенні зі злочинцем, жертва так чи інакше повинна була його знати чи бачити (в ряді випадків – злочинець це один з «друзів» знайомого або знайомої жертви). Важко уявити собі ситуацію, при якій взагалі незнайомі особи незрозумілим чином опиняються в одному приміщенні.

При цьому, випадки, коли жертву «затягли» у певне приміщення, а потім згвалтували – одиничні, а випадків коли жертву «заманили» у певне місце не так і багато (докладніше про них – далі). Все це в решті решт вказує на чітку залежність моделі поведінки жертви та вчинення стосовно неї посягання.

Необачність жертви. Не можна оминати увагою при дослідженні жертви згвалтування та механізму його вчинення і таку характеристику як звичайна обачність. Не зважаючи на те, що абсолютна більшість дівчат (та навіть хлопців), не кажучи вже про дорослих людей, прекрасно знають та розуміють небезпечність відвідування, особливо у вечірній час, одноособово, певних місць, не менш як 12% згвалтувань протягом останніх п'яти років вчинюється саме у такий спосіб.

Фактично, майбутню жертву «заманюють» в певне місце, зазвичай це квартира чи домоволодіння (тобто таке місце, що з самого початку не визиває нарікань чи сумнівів) та, виходячи з вивчених нами випадків, сподіваються на «добровільність» статевих зносин. У випадку «відмови», злочинець застосовує силу та погрози і вчинює відповідне посягання.

Навряд чи можна визнати обачним і спільне вживання алкогольних напоїв дівчатами разом із хлопцями в непомірній кількості, а також у разі очевидного «дисбалансу» кампанії за статтю (характерний приклад, двоє чи троє чоловіків запрошують дівчину, не виключено й до оселі, та вона разом із ними вживає алкогольні напої). Як вже нами зазначалось раніше, майже у 26% випадків жертва вживала алкогольні напої разом із майбутнім злочинцем.

У 22% випадків, за нашими даними простежується наявність дуже тонкої грані між згвалтуванням та фактично провокуючою поведінкою жертви. У таких «перехідних» ситуаціях, поступаючи явно необачно майбутня жертва подає злочинцеві такі знаки уваги та таким чином себе поводить, що останній в решті решт розуміє, що вчинює посягання лише в той момент коли вже усвідомлює той факт, що потерпіла особа дійсно не надала добровільної згоди на статеві зносини.

Слід звернути увагу, що майже 16% посягань було вчинено стосовно осіб, які знаходились у безпорадному стані, але в такий стан абсолютна більшість потерпілих привела себе добровільно, незважаючи на активну «допомогу» злочинця.

Четверта група. У науковій літературі неодноразово обговорювалось питання про поняття «вини жертви». Даний термін пропонується вживати не для того, щоб звинуватити жертву, щодо якої були вчинені насильницькі дії сексуального характеру, а для того, щоб оцінити «вклад» поведінки жертви у вчинення відповідного злочину.

Неможна сказати, що жертва «винна» в тому, що її згвалтували напряму, вина за вчинення злочину цілком лежить на особі, яка вчиняє відповідне, заборонене кримінальним законом діяння. У кримінальних законах

країн світу як правило немає жодних норм, які б напряму вказували на «вину жертви», хоча й існують різноманітні варіанти урахуванням відповідної поведінки (обставини, що пом'якшують покарання винного, провокація злочину тощо).

Водночас справедливою буде теза про те, що поведінка окремих жертв значно підвищує вірогідність щодо вчинення посягання по відношенню до них, і тому не може залишатись поза увагою правоохоронних органів.

Проведене дослідження показало, що серед усіх опитаних, лише 13% (хоча це і не мало) вважає, що жертва статевого злочину не може вважатися винною за будь-яких обставин. З іншого боку, лише 6,5% опитаних переконані, що жертва статевого злочину особисто винна у тому, що стосовно неї здійснили посягання (іншими словами, жертва сама спровокувала посягання), а 32,4% вказують на те, що жертву навряд чи можна вважати винною, навіть через неправильну поведінку (тобто, вони цілком свідомо припускають, що поведінка жертви може бути причиною вчинення посягання).

В той же час, основна частина респондентів погоджуються у тому, що значна частина жертв так чи інакше поводить себе не правильно, що в кінцевому рахунку, частково, детермінує вчинення посягання стосовно них. За уточненими даними, точку зору стосовно повної або часткової «винності» жертв статевих кримінальних правопорушень (чоловіки/жінки) підтримується приблизно – 63,7% чоловіків. Відразу привертає увагу факт, що 36,3% опитаних осіб жіночої статі також погоджується з тим, що певна частина відповідальності «лежить» на жертві злочину.

Дані стосовно «винності» жертв можна було б інтерпретувати певною мірою «умовно» та поставити під сумнів, проте конкретизація інформації про поведінку жертв свідчить про достатню обґрунтованість наведеної інформації. Так, з усіх опитаних, 87,2% респондентів вважає, що вони ніколи не перебували в потенційно небезпечних ситуаціях (на певних заходах, в компаніях тощо), де вони могли б на їх думку, зазнати насильства на сексуальному ґрунті.

Одночасно, 9,2% вказує що один чи два рази були в потенційно небезпечній ситуації (тобто усвідомлювали, що при певному перебігу подій, стосовно них може бути вчинено статеве кримінальне правопорушення), 1,8% вважає, що в таких ситуаціях вони перебували більше двох разів. Крім того, 1,8% не змогли чітко відповісти на це питання, відмітивши, що вони не мали чіткого уявлення про можливий перебіг подій та наслідки (очевидно, така відповідь вказує скоріше на те, що такі ситуації як раз-таки і були потенційно можливі).

З іншого боку, уточнюючи наведені вище дані, в рамках дослідження вивчалось питання стосовно «однаковості» сприйняття між потенційними сексуальними партнерами. При цьому, переважна більшість опитаних (майже 75%) переконана, що на практиці цілком можливі ситуації, у яких потенційні партнери можуть неправильно оцінити дії один одного (як приклад, була змодельована ситуація, коли жінка не дуже сильно опирається, а чоловік не приймає відмови та вважає це частиною «гри»).

З усього загалу респондентів – 59,3% вважає, що такі ситуації можливі в окремих випадках, а 16,5% вказує, що вони цілком реальні. Однак, 23,9% переконані, що ситуації такого типу надумані та не відповідають дійсності.

Важливо акцентувати увагу на тому, що при розгляді даного питання в розрізі статі, ми можемо побачити приблизно такі показники – переважна більшість чоловіків (до 70% з усіх відповідей) вважає можливими такі непорозуміння, натомість лише третина жінок вказує на такі ситуації як можливі. Це означає, що у певних «прикордонних» ситуаціях, чоловіки набагато частіше ніж жінки, можуть неправильно розуміти розвиток подій та надавати оцінку ситуації з власної, суб'єктивної точки зору, яка абсолютно не відповідає дійсності, не в повній мірі усвідомлюючи, що відбувається посягання на об'єкти, які знаходяться під охороною кримінального закону. Очевидно, що такі ситуації виникають в тому числі через низький рівень культури взаємовідносин між чоловіком і жінкою, особливо в молодому віці, про що зазначалось у першому блоці факторів.

Аналіз матеріалів кримінальних справ певною мірою відображує зазначені вище дані у реальних ситуаціях. Так, слід відзначити, що поведінка жертв даної категорії кримінальних правопорушень у 32% випадків може розглядатись як цілком позитивна, тобто така, що ніяким чином не провокує злочинця. У 14% спостерігалось явне уникнення конфліктної ситуації – жертва розуміла, що назриває й намагалась уникнути цього, у 16% – легковажний характер поведінки, жінки – які своєю поведінкою спровокували вчинене щодо них зґвалтування – 31% випадків, явна провокуюча поведінка в ситуації, що передувала злочину – 7% випадків.

Поведінка жертви під час посягання. Розвиваючи тему поведінки жертви зґвалтування, важливо звернути увагу на те, що у 47% випадків потерпілі майже не чинили активного опору сексуальному насильству проти них через погрози або явну перевагу сили злочинця, у 40% потерпілі чинили опір але не дуже активно, 12% чинили активний опір, що у половині з цих випадків призвело до того, що злочин не було доведено до кінця і мав місце закінчений або незакінчений замах. Вважаємо, що характер опору жертви під час вчинення посягання прямо пов'язаний з тяжкістю заподіяних жертві ушкоджень та відповідно кваліфікацією діяння.

Аналіз досліджень минулих років та статистики МВС України (до листопада 2022 року) свідчить, що протягом останніх п'яти років збільшилась питома вага некваліфікованих зґвалтувань (без обтяжуючих обставин), в той час як кваліфіковані склад і зустрічаються все рідше. За нашими дослідженнями, протягом вказаного періоду, до 69% всіх зґвалтувань це зґвалтування без обтяжуючих обставин (і, відповідно, у більшості випадків без наявності додаткових негативних наслідків для жертви у вигляді тяжких тілесних ушкоджень та ін.).

Очевидно, відсутність опору взагалі, або не дуже активний опір дозволяє злочинцеві задовольнити потреби не вдаючись до заподіяння серйозних тілесних ушкоджень. В контексті індивідуальної кримінологічної профілактики, справедливою вбачається відома багатьом «порада» чинити активний опір лише в тому разі, коли існує реальна можливість відвернути посягання, в той час як в усіх інших випадках активний опір може призвести лише до настання більш тяжких наслідків, навіть заподіяння смерті. Безумовно, така «порада» справедлива в першу чергу для випадків, коли злочинець та жертва хоч трохи знайомі, і не відносяться до випадків, коли жертва може зіштовхнутись з сексуальними маніяками та іншими особами, для яких задоволення сексуальних потреб має вторинне або додаткове значення.

Поведінка жертви за місцем проживання. Слід зазначити, що 66% потерпілих за місцем проживання, місцем роботи чи навчання, характеризувались позитивно, 6% – негативно, щодо 28 % потерпілих характеристика у матеріалах кримінального провадження відсутня, що може свідчити про те, що підхід до збору даних щодо потерпілих під час досудового розслідування є формальним.

Типологія жінок-жертв зґвалтування. Аналізуючи наведені блоки факторів, які сприяють вчиненню зґвалтувань по відношенню до жертви, а також беручи до уваги типові моделі поведінки жертв та їх взаємодії зі злочинцями, можна дійти висновку про наявність певних типів жертв. Іншими словами, завдяки узагальненню одержаної інформації, можна побудувати типологію жертв зґвалтувань, яка розкриває типові моделі взаємодії злочинця та жертви.

Враховуючи наявні дані та їх кореляцію з інформацією одержаною в ході дослідження молоді, їх думок, переконань та уявлень щодо даної сфери, ми поділили всіх жертв на чотири універсальні типи.

- випадкова жертва;
- ситуативна жертва;
- провокуюча жертва;
- вірогідна жертва.

Враховуючи дані судової статистики, а також статистику повідомлень і заяв про злочини (не всі з яких завершуються судом та засудженням злочинця), беручи до уваги результати опитування молоді, нами зроблена оцінка ймовірності зазнати посягання в залежності від типу жертви. Випадкова жертва – низька ймовірність; ситуативна – середня; провокуюча – значно вища за середній; вірогідна – висока (рис. 1).

Випадкова жертва зґвалтування. За нашими даними, кількість випадкових жертв зґвалтувань не перевищує 5–7%. Це жертви, які зазнали посягання не через власну необачливу поведінку, чи через несприятливі зовнішні обставини. Даний тип характерний, коли злочин вчинено по відношенню до жертви яка позитивно характеризується за всіма критеріями. Прикладом жертви такого типу може бути ситуація, коли жінка повертається ввечері (не пізно, у звичайний час) до дому з роботи, та неподалік від дому зазнає нападу злочинця.

На щастя, таких випадків згідно даних судової статистики мало, та вони дійсно випадкові. В ситуаціях такого типу, фактично відсутня взаємодія між жертвою та злочинцем, проте у більшості випадків жертви такого типу не чинять серйозного супротиву злочинцеві.

Ситуативна жертва зґвалтування. Ситуативна жертва зґвалтування – один з найпоширеніших типів жертв. За нашими даними, до 63% посягань дають підстави стверджувати, що жертва злочину – ситуативна. В даному випадку, саме посягання пов'язується з разовими, не усталеними діями жертви на які певним чином реагує злочинець. Такі жертви в цілому позитивно характеризуються, їх поведінка напряму не провокує злочинця на вчинення посягання. Водночас, разові дії жертви підвищують її віктимність та створюють сприятливі умови для вчинення посягання. Прикладом жертви такого типу може бути ситуація, коли дівчина вживає надмірну дозу алкогольних напоїв знаходячись в компанії щойно знайомих людей, або приймаючи запрошення на продовження вечірки у приватній оселі після спільного відвідування розважальних закладів тощо.

Сам факт вживання алкогольних напоїв – не є фактором що детермінує вчинення зґвалтування, але надмірна доза та деякі зовнішні обставини створюють сприятливу ситуацію для посягання.

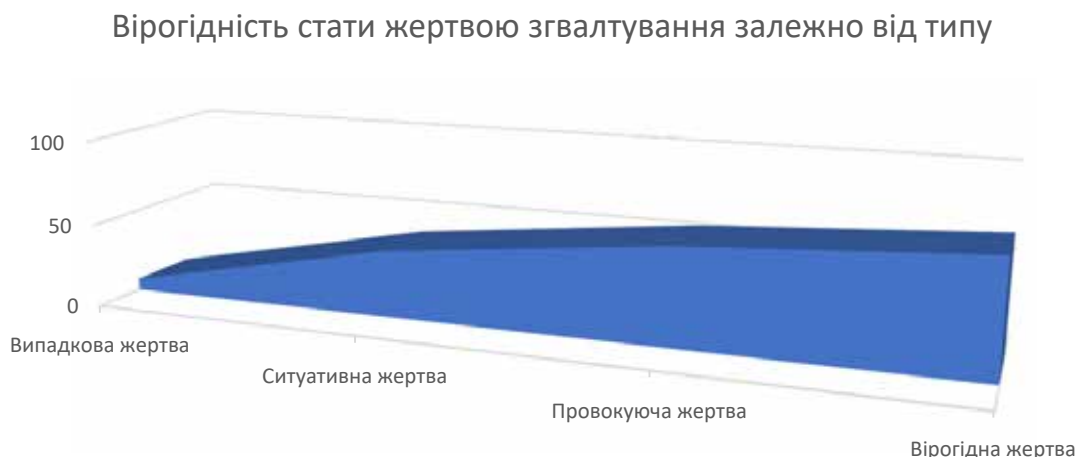

Рис. 1.

Провокуюча жертва зґвалтування. Жертви які спровокували посягання на себе – не рідкість. Аналіз ситуацій у яких відбулося зґвалтування, зокрема, дій насильника та жертви показує, що поведінка жертви дійсно активізувала діяльність злочинця. Відношення жертви до типу «провокуючих» дозволяє стверджувати про наявність «вини» з боку потерпілої особи, яка, водночас, не має кримінально-правового значення. Така жертва не є винною у тому, що її зґвалтували, але результати дослідження свідчать про те, що у випадку відсутності провокації з боку такої жертви, вчинення злочину щодо неї скоріш за все просто не відбулося. Аналіз ситуацій у яких було вчинено зґвалтування показує, що кількість таких жертв дорівнює приблизно 25%.

Прикладом жертви, що спровокувала зґвалтування може бути ситуація, у якій дівчина виказує знаки уваги чоловіку та так себе поводить, що останній розуміє, що відбулося посягання вже в процесі чи навіть після його вчинення, через те що потерпіла не чинила серйозного опору та попередньо злочинець та жертва були між собою знайомі. Необхідно зробити застереження, що такі ситуації слід виділяти дуже обережно, враховуючи загальний контекст, адже якщо керуватись лише виказуванням знаків уваги та поведінкою жінки, можна дійти висновку про те, що $\frac{3}{4}$ всіх зґвалтувань – спровоковані.

Нами виділений даний тип жертви, не через наявність «уваги» до майбутнього злочинця з боку жертви, а скоріше через «розрив шаблону» в поведінці потерпілої. Для таких ситуацій характерним є те, що жертва поводить себе певним чином та в уяві злочинця формує перспективу бачення статевого зносин, але в останній момент – явно відходить від такої лінії поведінки. Це не правильно інтерпретується майбутнім злочинцем, в результаті чого вчинюється посягання, що в його уяві є «логічним продовженням».

Основна різниця між провокуючою та ситуативною жертвами полягає у тому, що у випадку провокації, жертва вчинює як правило ряд активних діянь (інколи до моменту зустрічі зі злочинцем, наприклад, одягнення занадто сексуального, не доречного по ситуації вбрання), при чому – цілком свідомо. У випадку з ситуативною жертвою, як правило мова йде про пасивні дії жертви, або активні дії, які жертва вчинює не свідомо, явно не розуміючи до чого це може призвести.

Враховуючи це, необхідно вказати, що в деяких ситуаціях, достатньо складно визначити до якого типу належить та чи інша жертва. В основу розмежування даних типів, нами було покладено критерій свідомості / несвідомості відношення до дій та їх характер (мета, тривалість, спрямування).

Вірогідна жертва зґвалтування. Свідоме прагнення сексуальних контактів. Фактично жертва стає жертвою лише через власне сприйняття або через те, що вона уявляла сексуальні зносини іншим чином. Такі жертви чітко розуміють, хоча б на підсвідомому рівні, що вони з високою вірогідністю детермінують посягання по відношенню до себе. Прикладом жертви такого типу є ситуація, коли дівчину запросили у гості в приватний будинок троє хлопців на вечірку, де вона протягом тривалого часу вживала з ними алкогольні напої у великій кількості.

Відсоток таких жертв, за нашими даними так само, як і жертв випадкових, доволі низький – менше 5%. Проте якщо випадкова жертва взагалі не припускає ймовірність посягання щодо себе, жертва вірогідна – розуміє на 100%, хоча як свідчать пояснення на стадії розслідування (коли таку жертву зґвалтували), цей факт заперечується.

Висновки та узагальнення. Одержані в результаті дослідження узагальнення та висновки дозволяють підтвердити низку фактів стосовно ролі поведінки жертви кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи в механізмі вчинення посягання. Абсолютно справедливою є точка зору стосовно того, що жертва статевого злочинця в багатьох випадках, своєю поведінкою провокує посягання відносно себе. Дане твердження не означає (та автор не підтримує цю точку зору), що жертва зґвалтування «винна» в тому, що у відношенні її вчинене посягання. Однак вказує на необхідність врахування даного фактору при розробці та проведенні заходів, які спрямовані на запобігання таким кримінальним правопорушенням.

Враховуючи особливості вчинення зґвалтувань протягом останніх років, виходячи з аналізу поведінки жертви та злочинця, нами розроблено типологію жертв зґвалтувань, в залежності від їх ролі, в механізмі злочинного посягання та взаємодії зі злочинцем. Пропонується виділяти такі типи жертв зґвалтувань: випадковий, ситуативний, провокуючий, вірогідний. В залежності від типу жертви, можна спрогнозувати вірогідність вчинення посягання щодо неї.

Список використаних джерел:

1. Шаблюстий В.В., Терещенко А.І., Кисельов І.О., Філіпп А.В. Конспект лекцій з кримінального права. Дніпро, 2019. С. 83.
2. Anastasiia Filipp. Factors related to criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person in Ukraine (empirical research). Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs : Scientific Journal. 2021. Special Issue № 1. pp. 165–171.

References:

1. Shablysty, V.V., Tereshchenko, A.I., Kyselov, I.O., & Filipp, A.V. (2019). Konspekt lektsii z kryminalnoho prava [Synopsis of lectures on criminal law]. Dnipro [in Ukrainian]
2. Filipp A. (2021) Factors related to criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person in Ukraine (empirical research). Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs : Scientific Journal. 2021. Special Issue № 1. pp. 165 – 171. DOI 10.31733/2078-3566-2021-5-165-171